УДК 347.72.028

О. А. Воловик, здобувач

Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля,
юридичний факультет, кафедра господарського права,
кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна

ВАРТІСТЬ ЧИСТИХ АКТИВІВ ЯК СУВОРИЙ ІНСТРУМЕНТ ГАРАНТІЙНОЇ ФУНКЦІЇ СТАТУТНОГО КАПІТАЛУ

Розглянуто новий аспект механізму правового забезпечення гарантійної функції гарантійного капіталу, проаналізовано проблеми його застосування та вироблені пропозиції альтернативного правового регулювання.

Ключові слова: статутний капітал, гарантійна функція, вартість чистих активів, майнова сталість.

Питання вдосконалення правового регулювання статутного капіталу (фонду) щодо порядку його формування, зміни розміру і т. ін. залишаються актуальними протягом багатьох років [1-3; 4, 41-43; 5 і т. ін.], тому що майже статутний капітал є, зокрема, "фундаментом" діяльності підприємства та доказом його майнової сталості.

Важливу роль для усвідомлення сутності статутного капіталу та визначення засад і напрямків його правового регулювання займає обгрунтування функцій. До функцій статутного капіталу відносять функцію майнової основи або "стартову", гарантійну [1, 13-15; 5, 82], регулятивну функції [1, 15] та навіть функцію індикатора ефективності господарської діяльності [3, 48].

Гарантійна функція статутного капіталу полягає у гарантуванні підприємством його кредиторам виконання своїх зобов'язань, у тому числі обставиною формування статутного капіталу, який передбачувано "матеріалізується" у активах підприємства. Тобто, таким чином гарантується майнова сталість (спроможність) підприємства. Відповідно до п. 1 ст. 144, п. 1 ст. 155 Цивільного кодексу України статутний капітал визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів, але слід відзначити, що гарантійна функція статутного фонду є умовною (відносною), бо залежить від стану господарювання на підприємстві, що відрізняє її від інших функцій. Так, за наочним прикладом Іонцева М. Г., у випадку, коли тільки створене товариство, отримавши завдаток від покупця, спрямувало всі свої кошти особі (у тому числі отриманний завдаток та кошти, які внесено до статутного капіталу) на придбання товару для наступної передачі його у власність покупця. Але зазначена особа не виконала зобов'язання про поставку товару, тобто говорити про гарантії інтересів покупця (кредитора) за рахунок коштів, внесених до статутного капіталу, неможливо, бо грошових коштів на рахунку товариства немає, а майно (за рахунок внесених до статутного фонду коштів) товариством ще не отримане. Наведене свідчить про притаманність гарантійної функції статутного капіталу лише у випадках ефективного господарювання [3, 48].

Таким чином, *практичне забезпечення гарантійної функції* статутного фонду цілком залежить від ефективного господарювання та достатньо капіталізованої діяльності підприємства. Проаналізувати, чи може цьому сприяти діюче законодавство та які можливі альтернативи у правовому регулюванні — є завданням дослідження, основні результати якого викладено у даній публікації.

Новації Цивільного кодексу України щодо встановлення певного співвідношення розміру зареєстрованого статутного фонду і вартості чистих активів акціонер-

© О. А. Воловик, 2004

ного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, дозволяють стверджувати про поширення змісту гарантійної функції статутного капіталу, який отримав нову якість *індикатора ефективності господарської діяльності*. Вона розглядається Іонцевим М. Г. як окрема функція [3, 48].

Відповідно до п. 4 ст. 144 та п. 3 ст. 155 ЦК України, якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів товариства з обмеженою відповідальністю (акціонерного товариства) виявиться меншою від зареєстрованого статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку (крім випадку, коли учасники товариства з обмеженою відповідальністю прийняли рішення про внесення додаткових вкладів). Якщо вартість зазначених активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації. Згідно з п. 5 ст. 144 та п. 1 ст 157 ЦК України, при зменшенні статутного фонду кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків.

Таким чином, вартість чистих активів стає інструментом або тією змінною величиною, яка у вищезазначених випадках впливає на обов'язок товариства щодо зменшення статутного фонду — корпоративної дії, яка тягне за собою правові наслідки виникнення певних прав у його кредиторів, або взагалі свідчить про обов'язок ліквідації. З наведеного, на погляд автора, вартість чистих активів та відповідно — розмір статутного фонду є індикаторами ефективності господарської діяльності товариства, але механізм їх взаємодії спрямований на реалізацію саме гарантійної функції статутного фонду — на гарантування інтересів кредиторів.

Включення до українського законодавства норм щодо зв'язку вартості чистих активів із розміром статутного фонда обумовлено, зокрема, виконанням ст. 32 Другої Директиви Ради Європейського союзу № 77/91 (далі Директива 77/91 ЄЕС) [6], яка передбачає обов'язок держав-членів встановити в національному законодавстві механізми, спрямовані на захист прав кредиторів при зменшенні статутного капіталу, та покладає на компанію, яка зменшує свій статутний фонд, обов'язок надати кредитору (на його вимогу) додаткове забезпечення у випадку, якщо вимоги такого кредитора не забезпечені гарантіями чи заставою. Тобто, за змістом вказаної норми Директиви 77/91 ЄЕС *не вбачається* надання кредиторам саме того права, яке їм надають норми нового ЦК України — дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань та відшкодування збитків.

Прогресивність новацій ЦК України щодо взаємообумовленості вартості чистих активів, розміру статутного фонду та стабільності майнової сталості підприємства є досить спірною. Як справедливо відзначає Єфименко А., відповідна норма ЦК є "дуже небезпечною, особливо з огляду на те, що зменшення статутного капіталу товариства має супроводжуватись оповіщенням усіх його кредиторів, які отримують у зв'язку з цим право вимагати "дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків" [4, 42]. На його думку, "така норма суперечить тенденції, що переважає в законодавстві розвинених країн і спрямована на збереження та підтримання боржника, який опинився в скрутному фінансовому становищі", та "швидче спрямована на "добивання" значної кількості українських великих промислових підприємств, бо наполегливе та послідовне її застовування здатне призвести останніх до банкрутства, оскільки "зазнавши збитків, акціонерне товариство змушене витратити додаткові кошти на перереєстрацію випуску своїх акцій, обмін акцій попереднього випуску на нові акції зі зменшеною номінальною вартістю, повідомлення кредиторів та, головне, дострокове виконання своїх зобов'язань" [4, 42].

Заслуговує на увагу і новація ЦК України, що аналізується, в частині ліквідації товариства у випадку, якщо вартість чистих активів стає меншою від визначеного

законом розміру статутного фонду. Ситуація граничного (надмірного) зниження розміру вартості чистих активів може супроводжуватися як наявністю кредиторів, що вимагають дострокового виконання зобов'язань боржником, так і їх відсутністю. Але, якщо за прямим приписом закону товариство підлягає ліквідації (очевидно, що за рішенням суду на підставі настання відповідних обставин певного зменшення вартості чистих активів), то порушення процедури банкрутства кредиторами (у випадку їх наявності та ініціативи) або включення питання про ліквідацію товариства до порядку денного загальних зборів уявляється зайвим. У таких умовах може виникнути ситуація, аналогічна тій, яка склалася в Росії, коли один з міноритарних акціонерів ЗАТ "МНВК" (канал ТВ-6) скористався цим правом, що призвело, як відомо, до ліквідації компанії [3, 49]. З огляду на цей досвід, зокрема, Федеральний закон "Про акціонерні товариства" [7, ст. 35], зазнав суттєвих змін — змінився суб'єктний склад осіб, які мають право вимагати ліквідації товариства на цій підставі, але незважаючи на це, на погляд Іонцева М. Г., відповідна норма федерального закону "є невиправданою у зв'язку з тим, що вона, по-перше, фактично дублює законодавство про банкрутство, а, по-друге, може бути використана акціонерами для "з'ясування стосунків" та, відповідно, стати знаряддям акціонерного шантажу" [3, 49].

З урахуванням досвіду застосування відповідних норм у Російській Федерації, слід погодитися з Єфименко А. в тому, що "в існуючій редакції положення ЦК або приречені на мовчазне ігнорування (що надзвичайно негативно впливає на авторитет закону), або в разі свого широкого й буквального застосування завдадуть величезної шкоди українській економіці" [4, 42], тобто, визнати необхідність відмови від вищезазначених норм з переконливих причин.

1. Вартість чистих активів підприємства є величиною відносною, яка, у кращому випадку, залежить від ефективності менеджмента підприємства, а у гіршому, від майстерності того ж менеджменту щодо фальсіфікації фінансової звітності [4, 42; 8, 78], та не може бути критерієм того, "бути чи не бути" підприємству.

2. Можливість ліквідації підприємства за спеціальною підставою може стати "підгрунтям" корпоративних (та не тільки) спекуляцій (шантажу) [3, 49-50].

3. Імперативна норма щодо "бліц"-ліквідації підприємства суперечить не тільки тенденції законодавства розвинених країн, спрямованої на збереження і підтримання боржника [4, 42], але й власне українським законодавчим тенденціям, згідно з якими мету, механізми та навіть назву колишнього закону "Про банкрутство" було переглянуто шляхом викладення його в новій редакції від 30. 06. 1999 р. під назвою "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

4. Вимога ЦК України щодо зниження розміру статутного фонду відповідно вартості чистих активів у певному випадку є для підприємства дискримінаційною, бо навіть у випадку наступного збільшення вартості чистих активів підприємство не може себе "реабілітувати" — не має права не тільки відповідно збільшити стутатний капітал, а навіть відновити його до колишнього розміру. Але чому законодавець вважає за можливе зменшення розміру статутного капіталу як джерела (формування майна підприємства), колись реально створеного учасниками за рахунок своєї власності? Уявляється, тільки для того, щоб спростити кредиторам можливість дізнатися про справжній фінансовий стан підприємств, надати "хоть які-небудь гарантії платоспроможності останніх" [8, 78].

5. Як зазначалося вище, Директива 77/91 ЄЕС [6], яка покладає на компанію, що зменшує свій статутний капітал, обов'язок на вимогу кредитора надати останньому додаткове забезпечення у випадках, якщо його вимоги не забезпечені гарантіями чи заставою. Директива *не містить* вимоги щодо надання кредиторам саме *права вимагати дострокового припинення або виконання зобов'язань та відшкодування збитків*, а також *не визначає обов'язкові підстави для зменшення статутного капіталу*. Тобто, новацію ГК України можна вважати втіленням відомого "хотіли як краще...", яка не стільки надасть гарантії (очікувано, що більш

сумнівні) кредиторам, скільки зашкодить вітчизняним підприємствам, їх учасникам, працівникам і т. ін.

Таким чином, *вважаємо доцільною відмову від норм щодо "примусового" зменшення статутного капіталу (фонду)* та, відповідно, ліквідації (слід залишити існуючу можливість зменшення статутного фонду за рішенням загальним зборів при умові згоди кредиторів — ст. 16 Закону України "Про господарські товариства") в залежності від вартості чистих активів. Крім того, необхідно ретельно врегулювати в законодавстві ситуації, коли зареєстрований розмір статутного фонду є меншим від фактично сплаченого. До таких ситуацій, зокрема, відносяться: ситуація, коли акції (частки), викуплені підприємством, але протягом встановленого строку не реалізовані іншим особам у встановленому порядку, у зв'язку з чим вони підлягають анулюванню (1), та, якщо акції (частки) не було сплачено акціонерами (учасниками) протягом встановленого строку після державної реєстрації підприємства (або змін до його статуту) (2).

Стимулювання підприємств до пошуку нових учасників, у тому числі акціонерів (у першому випадку), та залучення до участі у підприємстві платоспроможних осіб — ефективних інвесторів (у тому числі укладанням угод продажу часток, підписки на акції з відповідними умовами оплати та відповідальності останніх за невиконання умов угод і т. ін.) (у другому випадку) уявляється можливим через настання для підприємств (у випадку невідповідності зареєстрованого розміру статутного фонду фактично створеному) негативного фінансового наслідку у вигляді оподаткування номінальної вартості корпоративних прав (акцій), що викуплені підприємством та нерозподілені або фактично несплачені. Тобто, шляхом оподаткування різниці між зареєстрованим та сплаченим статутним капіталом, як окремого об'єкта оподаткування, за ставкою податку на прибуток, у кожному податковому періоді, починаючи з того періоду, на який припадає закінчення відповідного строку розповсюдження або сплати акцій (часток). Хоча такий підхід є для підприємства також негативним, але він конструктивний, тобто через настання негативних фінансових наслідків він буде стимулювати підприємство (в особі його учасників, органу управління) до уникнення подібних ситуацій. Забезпечення кредиторів, акціонерів і т. ін. відповідною інформацією цілком можливе — шляхом покладання на підприємство обов'язку кожного податкового періоду (у якому має місце ситуація перевищення зареєстрованого статутного капіталу над фактичним) розміщувати у певних засобах масової інформації відповідні оголошення (наприклад: ВАТ "Оптиміст" оголошує про несплату зареєстрованого статутного фонду) під загрозою сплати штрафу. Можна бути впевненими, що підприємства, які дійсно переслідують мету ефективного (прибуткового) господарювання, таких ситуацій припускати не стануть, а "сховати" факт несплати статутного фонду (тобто фальсифікувати фактичну сплату) іноді складніше, ніж "переоцінити" чисті активи.

Вартість чистих активів, як критерій оцінки ефективності господарської діяльності підприємства, повинна стати *інструментом локального реагування*, зокрема, щодо впливу на діяльність органу управління та посадових осіб, стимулювання вищого органу до прийняття рішень щодо змін у складі органів управління та/або взагалі зміни напрямків діяльності підприємства.

Вважаємо, що ретельний перегляд інструментів забезпечення гарантійної функції статутного капіталу є одним з напрямів пошуку шляхів забезпечення майнової сталості підприємства.

Література

1. Глибко С. Уставный фонд акционерного общества. Особенности правового режима // БИЗНЕС-ИНФОРМ. — 1995. — № 23-24. — С. 12-15.

2. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Донецьк, 2000. — 20 с.

3. Ионцев М. Г. Акционерные общества: Правовые основы. Имущественные отношения. Управление и контроль. Защита прав акционеров. — М.: Ось-89, 2003. — С. 48-66.

4. Єфіменко А. Корпоративні норми нового Цивільного кодексу // Юридичний журнал. — 2003. — № 4 (10). — С. 40-49.

5. Воловик О. К проблеме унификации и дифференциации требований к уставному фонду // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2002. — № 4. — С. 82-87.

6. Друга Директива 77/91 ЄЕС від 13 грудня 1976 року "Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до параграфа другого Статті 58 Договору стосовно створення публічних компаній з обмеженою відповідальністю, їх діяльності та змін у їхньому капіталі для того, щоб досягти еквівалентності таких положень" // Директиви ЄС стосовно корпоративного законодавства. — К., 1998. — С. 8-25.

7. Федеральный закон от 26. 12. 1995 г. "Об акционерных обществах" // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1996. — № 1. — Ст. 1 (с изменениями и дополнениями).

8. Окунев А. Новые Гражданский и Хозяйственный кодексы: к чему готовиться АО // Бизнес. — № 39 (29 сентября 2003 г.). — С. 78-79.

9. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

10. Закон України від 14. 05. 1992 р. "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (в редакції Закону від 30. 06. 1999 р.) // Урядовий кур'єр. — 1999. — 19 вересня.

11. Закон України від 19. 09. 1991 р. "Про господарські товариства" // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 68 (з наступними змінами та доповненнями).

О. А. Воловик

Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля,
юридический факультет, кафедра хозяйственного права,
кв. Молодежный, 20а, Луганск, 91034, Украина

СТОИМОСТЬ ЧИСТЫХ АКТИВОВ КАК СУРОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ ГАРАНТИЙНОЙ ФУНКЦИИ УСТАВНОГО КАПИТАЛА

РЕЗЮМЕ

Предлагается исключить из законодательства нормы-новации, устанавливающие обязанность уменьшения в определенных случаях уставного капитала, влекущее наступление негативних последствий для хозяйственных обществ (вплоть до ликвидации), а также установить в законодательстве жесткие, но конструктивные механизмы обеспечения соответствия фактического размера уставного фонда зарегистрированному.

Ключевые слова: уставный капитал, гарантийная функция, стоимость чистых активов, имущественная устойчивость.